

ОСТАННІЙ ЛИЦАР ХХ СТОЛІТТЯ: СТЕПАН ПУШИК

Слово і доля: Збірник на пошану письменника, професора Степана Пушика. / Упорядн. С. Хороб – Івано-Франківськ, 2004. – 330 с.

Є у Степана Григоровича Пушика давній вірш «Як же сумно, як же садинок!» (1971), а в ньому – такі промовисті рядки:

*Я ж прийшов, як дуже пізній лицар,
І для багатьох – співець-дивак.*

Щоб там не казали сьогодні, а саме цей неперевершений поет-мислитель-пісняр-літературознавець таки був і диваком, і співцем, і за характером – лицарем і, може, навіть прямим нащадком галицьких державобудівничих-тамплієрів, безцінну інформацію про яких майже розгубила наша питома українська середньовічна історія...

Розкішна своїм змістом книга на пошану тоді ще 60-літнього Степана Григоровича Пушика «Слово і доля» налічує шість розділів: «У вимірах часу», «З глибин народного життя», «Поезія і пісня», «Слово на сцені», «Монологи й діалоги», «Листи до Степана Пушика». Навдивовижу вдаль структурування зумовлювало змістовність усіх частин і чітку диференціацію смислово-змістового наповнення. І якщо про перші три частини дозволимо собі повести більш детальну мову пізніше, то три останні – унікальні. «Слово на сцені» – це скрупульозний огляд саме тієї Пушикової творчої спадщини, яку глядач мав можливість побачити, ймовірно, єдиний раз у своєму житті. За творами Василя Стефаника до сторіччя з дня народження новеліста Степан Пушик написав сценічну композицію вистави «Земле моя», а втілив її на сцені народний артист УРСР, головний режисер Івано-Франківського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені Івана Франка Віталій Смоляк. В основу дійства «Земле моя» (1971) лягли сюжети насамперед новел «Синя книжечка», «Такий панок». «Виводили з села», «Злодій», «Камінний хрест», «Лесева фамілія», «Дівоча пригода» й у ті часи негласно майже заборонена новела «Марія», сценою порозуміння східних українців із західною україночку Марією у вирі Першої світової війни й закінчувалася вистава.

Саме така кульмінаційна розв'язка й двосюжетність театральної постановки не випадкові. Ольга Райковська наголошує: «Продумана композиція вдало: відчувається цілісність задуму..., певна закінченість і окремих частин, і твору в цілому... У створеній в часи Першої світової війни Василем Стефаником новелі «Марія»... з'являється дорога письменникові й співзвучна сьогодні думка... про єдність України... Створення вистави «Земле моя» – значна подія в житті нашого театру, робота по-справжньому творча, талановита». Фаховий науковець Тарас Салига, рецензуючи цю постановку за гарячими слідами, зумів вказати на

її неперебутність, оскільки вона перетворила новели Василя Стефаника у своєрідний сценічний роман-епопею і ненав'язливо, але ж таки відверто приспонукала кожного глядача до національної самоідентифікації: «...Чи не найбільший секрет успіху в тому, що вистава «читається» зі сцени не як компіляція творів славетного письменника, а як органічно поєднані між собою його новели, які становлять майже самостійний твір».

Якщо взяти до уваги, що ще за життя Василя Стефаника, 20 грудня 1933 р. у місті Збаражі на Тернопільщині пересувний галицький театр «Заграва» вперше поставив на сцені своєрідний монтаж його новел «Земля», а в 1971 постановку вистави «Мое слово» за творами цього ж галицького новеліста («Кленові листки», «Злодій», «Такий панок», «У корчмі», «Побожна») зреалізував режисер Львівського драматичного театру імені Марії Заньковецької Сергій Данченко, вивівши на сцені як дійову особу самого Василя Стефаника, то не треба забувати, що, крім таких творчих спроб, сам письменник Василь Стефаник-новеліст узагалі надзвичайно сценічний, його візуально-картинні епізоди в новелах так і просяться на сцену, нова, Пушикові, постановка все-таки вимагала абсолютно нового погляду. Степан Хороб з цього приводу наголошує про специфіку Стефаникового пера: «...Його новели не надто доводиться драматизувати (елементи драми в їх питомій структурі існують як самодостатні)», проте сценічні композиції «Палій» (автор – Василь Фащук) і «Камінний хрест» (автор – Дмитро Чиборак), на думку С. Хороба, не завжди на ділі виявлялися вдалим, адже механічне перенесення вузлових моментів прозових текстів ще не давало гарантії на сценічний успіх: «Щоб на основі новел Василя Стефаника створити драму і перенести її в театр, ісценувальник мусить «різати» по живій тканині геніальну прозу, об'єднувати, адаптувати драму за рахунок її глибини або широти». Тільки «п'єса за мотивами творів письменника» «Заплакані вікна» (автор – Степан Пушик) виявилась «чи не найбільш оригінальною сценічною композицією з-поміж здійснених до цього часу»: «Йдучи за «режисурою» Стефаника, автор інсценізації, режисер-постановщик й актори витворюють цілком самостійне театральне видовище, де спостерігається наскрізна драматична дія, гострота конфлікту, зрештою. Зримо постають характери дійових осіб, зокрема Івана, Марії, Леся, Катерини, Гьоргія, Злодія, Федора, осіб, що не тільки перебували в центрі драматичної дії, а й самі творили сценічний центр ваги» (Степан Хороб). Закономірно, що психологізм дії у такій інтерпретації лише досягав апогею.

Розділ «Монологи й діалоги» складається з уже опублікованих у часописах інтерв'ю зі Степаном Григоровичем Пушиком. Читач має нагоду почути авторську інтерпретацію подій, вчинків, особливостей власного творчого процесу. Людина надзвичайно тонкої інтуїції і глобального бачення подій, поет-пісняр, фольклорист, один із найпотужніших дослідників «Слова о полку Ігоревім...», у цих інтерв'ю часто вислов-

лює такі умовиводи, від яких у читачів мурашки біжать по спині: «Ми росли приблизно в таких умовах, як тепер ростуть афганські, чеченські чи палестинські діти. Ми чули не тільки постріли, не тільки бачили людей зі зброєю, не тільки на наших очах вивозили в Сибір...» або «Колись розпускали плітки, що Пушик – «махровий націоналіст», сьогодні – «кадебіст, бо як же він уцілів би, так багато собі дозволяючи». А мене рятувало моє ім'я, пісні мої, добрі люди» або «»Кожен вихід зі сфери одного жанру в іншу тільки збагачує тебе й твою рідну творчу стихію. Як говорив Іван Франко, якого я найбільше люблю, справа полягає не в тім, ким ти трудишся в ній за «сумісництвом», а в тім – як трудишся. Бо не кількість написаного робить художникові честь, а художня правда написаного».

У розділі «Листи до Степана Пушика» є окремі листи Олесь Гончара, Романа Федоріва, Володимира Івасюка та його батька Михайла Івасюка, Євгена Гуцала, Юрія Шкрумеляка. Тараса Мельничука. Звичайно, величезний епістолярій Степана Григоровича, як його листи і листи до нього, ще не виданий, але навіть з того мінімуму, що таки вміщено в книзі «Слово і доля» зрозуміло, настільки велике коло друзів і побратимів мав цей велет сучасної української літератури, власне, нашого красного письменства останньої третини ХХ – двох перших десятиліть ХХІ століття, справжній могутній дуб-нелинь, який виношував ще задумів на роки сто, а енергії мав – на цілу тисячу, але... не судилось.

Уже тільки перелік прізвищ літературознавців, письменників і знаних в Україні людей, які в трьох перших розділах книги «Слово і доля»: «У вимірах часу», «З глибини народного життя» та «Поезія і пісня» – написали про Степана Григоровича чимало цікавого і вартісного, вражаючий: Тарас Салига, Віталій Кононенко, Степан Хороб, Василь Грещук, Володимир Панченко, Любов Кіліченко, Володимир Полек, Микола Ільницький, Михайло Рудковський, Дмитро Павличко, Володимир Качкан, Іван Бокий, Петро Сорока, Олександр Смоляк, Марта Хороб, Олена Логвиненко, Ігор Коваль, Ольга Слоньовська, Леонід Новиченко, Леонід Коваленко, Іван Немирович, Віталій Коваль, Юрій Хорунжий, Ярослав Дорошенко, Любов Ободянська, Володимир Здоровега, Ярослав Мельник, Дмитро Юсип, Микола Суховецький, Євген Баран, Неоніла Стефурак, Михайло Гершкович, Ігор Пелипейко, Марія Ляхович, Віктор Звагельський, Ольга Райковська, Діана Кулик, Лариса Клевцова, Галина Любчик, Тетяна Поліщук...

Настільки вагому книгу, як «Слово і доля», переповісти без втрат її змісту неможливо, та й, врешті, не потрібно. Проте варто добрим словом згадати статтю Тараса Салиги, в якій цей учений розкодує етимологічну назву Пушикового рідного села Вікторів як охоронного пункту перед Галичем, розповідає про власну дискусію з Іваном Світличним на основі першої збірки поета «Молоді громи». Юний критик Тарас Салига

інтуїтивно розпізнав у такому ж юному Степанові Пушику непересічну особистість, а коли Степан Григорович став відомим українським піснярем, гідно поцінував і цю його творчу іпостась: «За оцінками спеціалістів, Пушик – поет-пісняр з ласки Божої. Пригадую, що в 1985 р. у видавництві «Музична Україна» вийшла у світ книжка його пісень «Співають гори». Треба сказати, що такого видання удостоювались тільки популярні композитори і популярні поети. У передмові до цієї книжки Дмитро Павличко писав: «Якщо визначити не тему, а розмах життя Пушикових пісень, треба говорити – співають гори, а з ними дністрянські та дніпрянські доли, пшеничні степи та індустріальні світла України!...»

Хто-хто, а Д. Павличко має усі професійні права бути ошадним в оцінках літературної пісні. Та, як бачимо, Пушиковим пісням він справедливо, сам як Маестро пісенних текстів, ставить оцінки найвищі. Думаю, що це стільки значить, як значить одержати благословення Владики». Тарас Салига також розкриває сумну біографію Пушикової пісні «Я ще не все тобі сказав», музику до якої написав Володимир Івасюк, а в телефонній розмові сказав авторові слів, що пісня вже є, ось тільки «Треба зустрітися... *Я ще не все тобі сказав*». Підтекст останньої фрази композитора залишився таємницею, адже «трагічний травень обірвав» назавжди розпочату розмову талановитих юнаків і напрочуд щедре на музичні плоди співробітництво двох українських патріотів-ровесників.

У статті Віталія Кононенка «Художній світ Степана Пушика» зроблено дуже важливий висновок: «Зі сторінок Пушикових творів виразно постає образ автора – людини щирої, талановитої, запальної, гарячої, нетерплячої і водночас замисленої, глибокої, виваженої. І ці дві іпостасі одного митця – пристрасного поета і вдумливого вченого – поєднуються, органічно переплітаються між собою, створюючи своєрідну постать людини, що наділена багатьма талантами і щедро віддає їх людям».

Не секрет, що про щоденникові записи Степана Пушика ще при його житті ходили легенди. Ще б пак – 120 грубезних зошитів найбільшого формату – істинно чи не найоб'ємніший не лише в Україні, а – що цілком ймовірно – навіть у світі! – багатотомний щоденник, який своїм обсягом має право законно претендувати на почесне місце у книзі рекордів Гіннеса! Володимир Панченко у статті «Штрихи до портрета – «порушник спокою» (Степанові Пушику – 50)» пише: «Кожен, кому доводилося спілкуватися зі Степаном Пушиком, мабуть, звертав увагу на те, що він ніколи не розлучався зі своїм «гросбухом» – великим зошитом (а таких у нього вже понад сотні), до якого постійно, навіть у нестандартніших ситуаціях, щось занотовує... Треба було бачити, як бідкався Степан Григорович, коли такий його робочий «гросбух» раптом пропав... у Верховній Раді! Нарікав на одного з «героїв» своїх епіграм: мовляв, помстився таки... «Там же мої нові вірші», – журився Пу-

шик і з майже святою простотою запитував: «Може, до служби Марчука* звернутися?»

Степана Пушика завжди цікавила не тільки княжа, а й долітописна історія рідного краю. Петро Сорока у статті «Профіль митця: поліаспектність образного бачення Степана Пушика» наводить таку думку поета: «У Вікторові відкрито понад 30 стійбищ трипільців. Знайдено срібний браслет, гривні, інші монети, Я і сам у дитинстві мав скарб срібних гривень княжих часів та покидав у річку Луквицю...», – і додає: «Пушик – автор численних наукових статей з історії, краєзнавства, міфології, фольклористики... Своє завдання як митець він вбачає у тому, щоб віднайти запропалі скарби свого народу. Перелити немеркнучу пам'ять і славу про них у живе слово».

Олександр Смоляк у власній статті назвав С. Пушика лицарем: «В українській літературі один з її славних і відданих лицарів відчиняє браму в своє друге півстоліття. Ім'я цього лицаря – Степан Пушик». Отже, й сама назва нашої сьогоднішньої статті вкотре має на це право.

Про Степана Григоровича як громадського діяча, людину-борця і патріота без страху та докору веде мову Ігор Коваль у статті «На бистрині творчості: до письменницьких джерел Степана Пушика»: «Якщо б Степан Пушик нічого не написав, крім статті «Пам'ять совісті», він здобув би в народі довічну вдячність. Адже після її виходу в Україні не було знищено жодного пам'ятника старовини, не осквернено жодного храму, не повалено жодного хреста, а почалося справді всенародне очищення історичної пам'яті».

У розділі «З глибин народного життя» вміщені статті відомих науковців Леоніда Новиченка й Леоніда Коваленка, але особливої уваги заслуговує коротка розвідка Володимира Панченка «Ціна шукань», у якій мова йде не тільки про головну героїню роману з народних уст «Стражгора» Марію Марчачку, а про надзвичайно цікавий літературний аспект доосмислення й узагальнень автора цього твору: «Пушик записав три тисячі пісень, більше сотні казок та легенд, понад тисячу прислів'їв та приказок. Воістину людина-пам'ять!.. Марія переповідає свою долю, а в цій долі відбилася епоха... У вчинках Марії, а також у її оцінках подій та людей виявляє себе етичний кодекс народу, і це саме те, що С. Пушику вдалося донести своїм твором з великою силою... Пам'ять Марії не байдуха й холодна, вона зігріта великою любов'ю до людей. Багато пісень Марчачка свого часу почула від діда й баби. «Вони дуже людей любили», – це доповнення, кинуте Марією мимохідь, виявляється таким значущим, що раптом осягаєш любов... як джерело пам'яті». Книга на пошану тоді шістдесятирічного, ще дужого, енергійного й ду-

---

* Служба Марчука – першим керівником СБУ з листопада 1991 р був якраз Євген Марчук, з березня 1994 він же ще й генерал армії України.

шею водночас юного і зрілого Степана Пушика надзвичайно тепла. Подібну річ хотів би мати не один ювіляр.

Сьогодні, з відстані часу, несподівано приходиш до прикрої думки, настільки короткочасне життя людини, навіть неординарної, великої людини – і настільки багато можуть зберегти про цю людину спогади сучасників. Степана Пушика вже нема серед живих, уже нічого він не напише, навіть не запише влучного афоризму, іскрометної сороміцької коломийки чи містичної події. Проте перед усіма, хто знав його, Степан Григорович постає тільки живим, усміхненим життєлюбом із задержуваною іскрою у очах, з розумом високого інтелектуала, вдачею мольфара з явними екстрасенсорними здібностями, здатного поціляти в «десятку» навіть тоді, коли її навіть ще й не бачать сучасники. А при цьому всьому Пушик завжди в душі залишався дитиною. Не можу не згадати, як два роки тому в хрестоматію з української літератури для 9 класу я ввела саме його переклад «Слова о полку Ігоревім...» Це треба було бачити, як Степан Григорович радів! Як аж світився неземною радістю! Замовив у видавництві два великі пакунки підручників-критик, у яких кілька разів було названо його як дослідника «Слова...», й добрий десяток хрестоматій з надзвичайно вдалим перекладом і коментарями до тексту, як щасливо роздаровував і вчителям, і учням, і найближчим родичам ці книги. Здавалося, навіть власний багатотомник для С. Пушика тоді значив менше!

А ще пригадую, як колись, у далекому 1985, Степан Пушик рятував мою першу книжку від оскаженілої цензури, яка вимагала віршів «паровозів» і готова була за мою непокору викинути «Гілочку глоду» з планів ужгородського видавництва «Карпати». С. Пушик телефонував головному редактору, емоційно доводив йому потребу перших збірок молодих поетів без тієї фальші, яку завжди несуть «паровози», що ними було прийнято розпочинати книжку, тобто віршами про Леніна, партію, «червоні» дати календаря. «Гарячий» і впертючий Пушик таки добряче в телефонній суперечці втер маку своєму опонентові-співрозмовникові, тому мені вже здавалося, що бідній «Гілочці глоду» взагалі не доведеться побачити світу ніколи. До всього додалися ще й мої власні життєві неприємності, які коротко називаються остаточно втраченою першою любов'ю: з обранцем мого серця у той день у парку ми розійшлися далеко не в ладах. Побачивши на моїх щоках несподівані сльози, Степан Григорович, який панічно боявся жіночих істерик, раптом заквапився й лише ткнув мені в руки журнал, у якому була його добірка віршів «Опівнічні скрипки». Я їхала додому приміським дизельним поїздом, потай змахувала сльози й постійно відверталася до вікна від цікавих супутників-пасажирів, аж поки за півтора години тихенько не наплакалася досхочу. Аж десь біля Лісного Хлібичина чи Голоскова моїх потуг на плач вже не вистачило, тож я востаннє схлипнула й розгорнула журнал. А почала читати – завмерла: такої сили лірики, як Пушикові вірші, ще

ніколи не зустрічала! Вже в Коломиї в приміському залі прямо на сторінці журналу поміж друкованих рядків огризком олівця, який знайшла на лавці, я написала вірш «Скрипаль» з такою присвятою «Степанові Пушику у відповідь на «Опівнічні скрипки»». Коли ж Степан Григорович через кілька днів з неабиякими труднощами додзвонився до сільської школи (промовився, що на це витратив три години часу на переговорному пункті!), в якій я працювала, уже в першому реченні Пушика пролунало, що моя книжка на початку 1986 року таки виходить друком! Тож із вдячності я прочитала йому свій вірш, нав'язаний «Опівнічними скрипками» – і Степан Григорович, доброзичливо й вдоволено зарегаувавшись, підбадьорливо й весело закричав, щоб я негайно переслала цю поезію йому поштою, а він ще її таки спробує ввіпхати в мою першу книжку, хоч в ті часи це було справою апріорі неможливою. Та, як не дивно, моя збірка лірики вийшла і з цією поезією, тож наводжу її текст повністю:

*Серед ночі на енному поверсі
В місті білому, наче емаль,
Скрипка до чоловіка пригорнеться
І заграє на ній скрипаль.
Не лякайтеся, скрипоньки, люди,
Не пророчте їй грім і вогонь
Діток ваших скрипаль не розбудить,
Не почувете навіть його.
Серед ночі у сонному домі
Вірить скрипка, що смуток мене,
І виводить з любові, як з полум'я,
Ледве-ледве живу мене.*

Степана Григоровича вже нема. Іноді йду вулицею Шевченка – і здається, що зараз його висока постать вирине з натовпу перехожих. В Івано-Франківську С. Пушик узагалі багатьом містянам здавався добрим високоінтелектуальним і оптимістичним духом міста. Нема Степана Пушика. Тільки іноді звучать по радію його чудові пісні й зі світлин у Інтернеті поет посміхається, як живий.

Ольга Слоньовська, м. Івано- Франківськ